

Roma'nın ilk devrinde bir baba (*pater*) karısını öldürüp, çocuklarını köle olarak satmaya kanunen hak sahibiymiş. Dünya algılamaları da buna benzer bir mülkiyet sistemine dayanıyor olabilir.

Dan Ariely daha önce de bahsettiğim *İrrasyonellik* dersinde, *dürüstlük* konusunu anlattı biraz. İnsanların çoğunun küçük hilekarlık temayülü bulunduğunu söyledi. Herkesin kendini dürüst gördüğünü ancak bu dürüstlüğü *o kadar da* dürüst bir dürüstlük olmadığını aktardı.

İnsanların dürüstlüklerini ölçmek için kurdukları deneyler de güzel. Bir grup öğrenciye, soru çözdürüp, sonra çözdükleri soru sayısına göre para ödemişler. Öğrenciler, kendilerine *kaç tane çözdünüz* sorusu sorulmadan önce, sınav kağıtlarını öğretücünden geçiriyormuş. Daha sonra sınav sorumlusuna gidip, *şu kadar çözdüm* deyip, her soru için 1\$ alıyorlarmış.

Ancak öğretücü bu cevapları gerçekte öğretmiyormuş. Bu sayede öğrencilerin ne kadar soru çözdüğüne bakabilmişler ve ekseriyetinin az da olsa, çözdüğünden fazla söylediğini bulmuşlar.

Dürüstlük konusunda yaptıkları deneyler, insanların bir takım kurallara uyacaklarına dair taahhütte bulunduklarında daha dürüst davrandıklarını göstermiş. Hatta gidip, ABD'nin vergi toplama kurumu IRS'e *beyanname imzalarını başa almanız mükellefler daha doğru bildirimde bulunur* demişler ama onların bürokrasisi de bizimkine benzediğinden, pek sonuç alamamışlar. (*Bir odaya iyi fikirleri ve hukukçuları koyunca, iyi fikirlerin yaşamadığını* söylüyordu.)

Ayrıca insanların mensubu bulundukları bir gruptan veya hariçten birinin ahlaksızca davranışına göre nasıl tavır aldıklarını da araştırmışlar. Grup içinden biri, açıkça (sınavda kopya çekmek gibi) hile yaptığında kendileri de hile yapmaya yatkın hale geliyormuş. Ancak kendilerinden görmedikleri biri aynı davranışı sergilediğinde, dürüstlüklerinde değişiklik olmuyormuş.

Bu araştırmalar, eskiden beri buranın önemli sorularından *dinsiz ahlak olur mu?* sorularına dair ipuçları içeriyor. Dindışı ahlakın mümkün ve muteber olduğu, ancak *sağlamlık* açısından aynı olmadığı kanaatindeyim. Günlük hayat içinde pek farketmiyor, insanlar dini veya gayridini ahlakın (kendilerine ve başkalarına) göstermek için taşıyor. Günlük hayat içinde dini ahlak denen de, insanların mensubiyet ahlakı. Birinin *müslüman görünmek için* içkiden uzak durmasıyla, diğerinin *çağdaş görünmek için* belli şekilde giyinmesi arasında pek fark yok. Ancak *zor zamanda*, insanın kendi nefesine dair kaygılar büyüdüğünde, ahlak da, insanlar da daha gerçek, daha sağlam ve daha dinî hale gelmek zorunda.

İnsanların zor zamandaki ve kolay zamandaki davranışları arasında fark olduğunu görmeden ahlak hakkında konuşmanın manası yok. *Ahlak şöyledir, böyledir* diyenlerin pek çoğu bunu *iyi gün ahlakını* düşünerek yapıyor. Naçizane *kötü günde denenmemiş* bir ahlakın sağlamlığından endişe ederim.

/Kötü günde denenmiş ahlak/ da, maalesef *etikçilerin* ahlakı değil, peygamberlerin ahlakı.

Bugün bir de *Willpower* (İrade gücü) kitabını dinlemeyi bitirdim. Son fasılda kitabın bir özeti vardı. İradenin gelişebileceğini ancak sınırlı bir kaynak olduğunu, çocukların irade konusunda eğitiminin, *kendine güven* konusunda eğitim görmelerinden önemli olduğunu söyledi. En dikkat çekici bulduğum, iradeli insanların bu iradelerini harcamak zorunda kalacakları durumlardan da kaçındıklarını söylediği yerd. İslam buna bin senedir *harama götüren de haramdır* diyor.

İrade sınırlı bir kaynaksa, onu harcamak yerine, *rutin ve ritüele* bağlamak daha iyi bir yatırım olabilir. İnsan 100 birim iradesini, diyelim sağlıksız yiyeceklerden uzak durmak için harcayabilir veya bu konuda kendine ritüeller belirler ve onları uygulamak için harcar. Sağlıksız yiyeceklerden kaçınmak için harcayan, bu harcamayı daima yapmak zorunda kalacaktır. Ancak kendine bir defa yeme ritüeli oluşturmuş ve diyelim, her lokmayı yirmi kere çiğneyerek yemeye alışmış bir insan için, bu davranışı bir süre sonra irade harcamayı bırakır.

İnsanların gerçekten değişimi ve eğitimi de belki ancak böyle gerçekleşiyordur.